

УДК 336.1:352:336.773."19"(477.53)

РОЛЬ ЗЕМСТВ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ В ЕПОХУ РИНКОВИХ РЕФОРМ (НА МАТЕРІАЛАХ ПОЛТАВСЬКОЇ, ХАРКІВСЬКОЇ, ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ)

Л. М. Крот

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, 39600, Україна. E-mail: vikolo07@mail.ru.

Розглянуто діяльність земств Лівобережної України в напрямку формування кредитних установ на селі. Досліджено постанови та рішення органів місцевого самоврядування, спрямовані на розвиток кредитних товариств. Проаналізовано динаміку зміни кількості товариств в повітах Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній. Виконано порівняльний аналіз роботи повітових та губернських земств щодо організації фінансових установ. Виявлено причини невдач першого десятиріччя їх діяльності. Доведено позитивний вплив органів місцевого самоврядування на розвиток кредитної справи. Наголошено на значних успіхах Полтавського губернського земства в економічному розвитку краю.

Ключові слова: земства, кредит, повіт, гласні, управа.

РОЛЬ ЗЕМСТВ В СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТТІ КРЕДИТНИХ УЧРЕЖДЕНІЙ В ЕПОХУ РЫНОЧНЫХ РЕФОРМ (НА МАТЕРИАЛАХ ПОЛТАВСКОЙ, ХАРЬКОВСКОЙ, ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИЙ)

Л. Н. Крот

Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского
ул. Первомайская, 20, г. Кременчуг, 39600, Украина. E-mail: vikolo07@mail.ru.

Рассмотрена деятельность земств Левобережной Украины в направлении формирования кредитных учреждений в сёлах. Исследованы постановления и решения органов местного самоуправления, направленные на развитие кредитных обществ. Проанализирована динамика изменения количества обществ в уездах Полтавской, Харьковской и Черниговской губерний. Выполнен сравнительный анализ работы уездных и губернских земств по организации финансовых учреждений. Выявлены причины неудач в первое десятилетие их деятельности. Доказано положительное влияние органов местного самоуправления на развитие кредитного дела. Обращено внимание на значительные успехи Полтавского губернского земства в экономическом развитии края.

Ключевые слова: земства, кредит, уезд, гласные, управа.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. У передових країнах світу нарощення сільськогосподарського виробництва свого часу відіграло історично важливу роль у забезпеченні розвитку всієї економіки. Сільське господарство було рушійною силою, яка спричинила розвиток несільськогосподарських секторів і сприяла підвищенню загального рівня добробуту населення. Сучасна економічна наука характеризується формуванням нового погляду на місію сільського господарства. Аграрний сектор розглядається з позицій мультифункціональності, тобто як система, що виконує три фундаментальні функції: економіко-виробничу, соціальну та екологічну, тому і потребує великої уваги та ефективної підтримки з боку держави. Важливу роль в аграрній галузі економіки відіграє кредит. Сьогодні позики на прийнятних умовах вкрай потрібні фермерам, виробникам сільськогосподарської продукції. Нажаль, нинішня українська влада, як місцева так і центральна, не приділяє вказаному питанню належної уваги. В зв'язку з цим в пригоді може стати досвід взаємовигідної співпраці органів місцевого самоврядування – земств – з кредитними товариствами, що сприяло економічному зростанню. В історико-економічній науці названою темою цікавилися як дослідники аграрної галузі початку минулого століття, так і наші сучасники. Серед них варто згадати Б. Веселовського [1], Л. Корнійчук [2], О. Краснікову [3], В. Абрамова [4] та ін.

Метою роботи є дослідження проблеми форму-

вання кредитних установ на селі в другій половині XIX століття.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. В другій половині XIX століття Російська імперія пережила економічну і політичну кризу. Задля її подолання царизм в 60-70 роках провів ряд реформ. Серед них найбільше значення мала аграрна (1861) та земська (1864). Перша привела до звільнення землеробів з під кріпосної залежності і сприяла становленню капіталістичних відносин на селі, а друга до створення виборних органів місцевого самоврядування, одним із завдань яких була опіка над місцевим господарством.

Губернії Лівобережної України завжди були краєм, в економіці якого з давніх часів домінувало сільське господарство. В другій половині XIX століття туди стали активно проникати ринкові відносини. Вони вимагали перебудови всієї системи господарювання. Лише ті землероби, які зуміли пристосуватися до них, змогли вижити в часи капіталізму. Важливу роль тоді в господарстві стали відігравати кредитні установи.

З 1865 року на Полтавщині, Чернігівщині та Харківщині розпочали діяльність земські установи, які поділялися на губернські і повітові. Саме вони відіграли вирішальну роль в становленні кредитних товариств на селі. Про це свідчать рішення та постанови зборів зазначених органів місцевого самоврядування. Варто наголосити, земства Полтавщини в цьому напрямку були одними з найактивніших по

всій Російській імперії. Починаючи з 1866 року по 1871 рік, вони посилено обговорювали і виробляли проекти «земських банків», які мали на меті обслуговувати інтереси великих землевласників. Так, Полтавське губернське земство вперше звернулося до цього питання в грудні 1866 року. Тоді губернська управа представила зборам постанову Полтавського повітового земства про заснування земського земельного банку за зразком Херсонського, а також записку князя Мещерського з додатком проекту поземельного банку російського земства [5]. Губернські збори земських гласних доручили управі більш докладно опрацювати це питання.

Наступного року вона представила зборам пропозицію про заснування «Кредитної земської контори», замість дорученої їй доповіді про земельний банк, створення якого вони вважали доволі проблематичним з огляду на наступні причини:

1) відкриття банку, який оперує закладними листами, не принесе землевласникам сподіваної допомоги, бо вони матимуть низький курс внаслідок відсутності місцевих вільних капіталів;

2) облаштування банку, що оперує виключно готівкою, неможливе з-за недостатньої кількості коштів [5]. Однак тоді не вдалося реалізувати задумане. Однією з причин стали перешкоди з боку царської бюрократії, яка намагалася обмежити вплив органів місцевого самоврядування.

Спроба Полтавського губернського земства заснувати «Товариство взаємного кредиту» в 1875 році закінчилась невдачею. Намагання інших повітових земств створити подібні заклади теж не мали успіху, за виключенням Роменського, яке прийняло активну участь в заснуванні аналогічного закладу [6].

Починаючи з 1871 року земства обговорювали питання про відкриття сільських ощадно-позичкових товариств. Його ініціаторами були особи, що ознайомились з діяльністю подібних закладів в країнах Західної Європи. Серед них треба відзначити В.Ф. Лугініна і Н.Н. Колюпанова, які в кінці 60-х років видали працю «Нариси народного кредиту в Західній Європі і в Росії», що мала великий успіх.

Знаючи потребу дрібних сільських господарів в дешевому кредиті, Полтавське губернське земство бажало хоч частково її задовольнити. В 1871 році на земських зборах обговорювалась проблема розповсюдження серед населення відомостей про організацію ощадно-позичкових товариств. Однак, не вважаючи за доцільне нав'язувати селянам не випробуваних на практиці форм кредиту, воно обмежилось лише видачею, починаючи з 1872 р., позик для щойно заснованих товариств, які виникли за ініціативою приватних осіб [7].

У 1872 році губернські збори асигнували із страхового капіталу 15000 крб. для надання підтримки новоутвореним товариствам. Умови їхнього кредитування були наступні:

1) Запровадження загальної кредитової поруки в статутах ощадно-позичкових товариств.

2) Позики не повинні перевищували більш ніж у три рази розмір паю окремого члена; кожен член товариства може отримати позику без поручителя,

яка не перевищує вдвічі його паю. Для отримання більшої позики потрібно поручительство певної кількості членів товариства. Причому вони видаються на строк, що не перевищує 12 місяців.

3) В умовах на отримання позики між засновниками і земством потрібно забезпечити для земства право контролю над діями товариства і право вживати дієві заходи щодо забезпечення інтересів земства аж до відшкодування всієї заборгованої суми.

4) Позики надаються за рішенням управи новоствореним товариствам для формування основного капіталу не більше 10000 крб. кожному товариству строком до 10 років під 5 % річних, причому деталі угоди щодо часу виплати відсотків і капіталу, так і стосовно системи контролю над діями товариств подаються Губернській управі;

5) Покласти на повітові управи функції спостереження за операціями товариств з тим, щоб про помічені помилки інформувати раду товариств [8].

З метою ознайомлення жителів з діяльністю ощадно-позичкових товариств, рішенням губернських земських зборів було видано окрему брошуру «Сборник сведений, относящихся к делу устройства ссудо-сберегательных товариществ в Полтавской губернии» і розіслано в кількості двох тисяч примірників земським гласним, повітовим управам, волонським правлінням і взагалі особам, що були наближені до сільського населення.

Повітові земства наслідували приклад губернського. Кобеляцьке земство, розсилаючи «Сборник...», наказало читати його на сільських зібраннях. Він містив «Правила» для складання статуту позичково-ощадних товариств, а також брошуру «Ссудо-сберегательные товарищества».

Не дивлячись на турботи земських установ в справі облаштування ощадно-позичкових товариств, розвивалися вони доволі повільно. З 1872 по 1877 рр. було відкрито лише два товариства. Ревізійна комісія, яка була створена губернськими зборами, звернула увагу на цю проблему. Вона визнала доцільним прохати повітові земські збори обговорити причини повільного розповсюдження в губернії позичково-ощадних товариств і подати свої рекомендації, які б допомогли пришвидшити цей процес. В свою чергу, ревізійна комісія вважала, що повільний розвиток цієї справи обумовлюється: по-перше, зосередженням видачі позик в одній тільки губернській управі та недостатнім знайомством місцевого населення з цією справою, по-друге, недостатньою ініціативою на місцях [8]. Комісія також виступала за посилення контролю земства за діяльністю товариств.

До 1879 року повітові управи надали губернським зборам свої висновки щодо причин повільного розповсюдження позичково-ощадних товариств. Переяславське повітове земство вказувало, що головною причиною служить безперечно та обставина, «що нижчий клас населення, для якого переважно потрібен короткотерміновий кредит, за своїм розумовим розвитком не містить в собі елементів, які необхідні для заснування і розвитку ощадно-позичкових товариств [8]».

На думку Хорольської земської управи, головна причина, чому товариства не виникають в повіті, полягає в існуванні волосних кас, звідки населення бере кредити [8].

Аналогічної позиції дотримувалось і Кобеляцьке земство. Лубенське й Гадяцьке земства пояснювали неуспіх товариств відсутністю зацікавлених керівників. Визнаючи користь від них, вони пропонували покласти турботу про облаштування позичково-ощадних товариств на гласних. Гадяцьке земство виразило побажання запросити для сприяння цій справі осіб, які знаходяться близько до сільського населення [8].

Костянтиноградське, Золотоніське і Зіньківське повітові земства дотримувались аналогічної думки. Проте, вони зазначали, що крім низького освітнього рівня селян, на перешкоді заснування товариств стоять куркулі, які надають позики своїм односельцям за високі відсотки. Костянтиноградська управа повідомляла, що в 1875 році за її ініціативою була опублікована брошура «Сельские ссудо-сберегательные товарищества», яка була прочитана на всіх волосних зібраннях. Однак до 1878 року жодної заяви про бажання заснувати товариство управа не отримала [8].

Губернська управа, отримавши вище викладені відгуки повітових управ, доручила особливій комісії скласти «Проект облаштування правильного кредиту для дрібних і великих власників в губернії». Комісія підготувала ґрунтовну доповідь, в якій виклала свій погляд на дане питання і запропонувала проект статутів різних кредитних установ. Вони мали такі назви:

- 1) Статут банку Полтавського земства для розвитку дрібної поземельної власності;
- 2) Статут земельного банку земства Полтавської губернії;
- 3) Нормальний статут волосного банку короткотермінового сільського кредиту;
- 4) Статут центральної каси волосних банків Полтавського губернского земства;
- 5) Статут банку короткотермінового кредиту [8].

Таким чином, два проекти стосувались організації довготермінового земельного кредиту, а три – короткотермінового. В своїх судженнях про облаштування останнього комісія вказувала на наявну потребу короткотермінового кредиту для селян.

Далі комісія окреслила становище існуючих в Полтавській губернії ощадно-позичкових товариств. Їх на 1 січня 1879 року було відкрито 10, в них налічувалось 1577 членів, обіг приходу і витрат простягався до 415428 крб. 9 коп., чистий прибуток від обігу складав 5065 крб. 60 коп. [8]. Проекти, розроблені комісією при Полтавському губерньському земстві, не були реалізовані. Хоча план створення земського поземельного банку і був затверджений земськими зборами 1882 року, а також схвалений урядом, він не був здійснений, як і проект земського селянського банку, тому що в цей час в урядових колах розглядалися пропозиції про заснування державного дворянського і селянського банків. Вони мали завдання задовольняти в основному ті потреби, які мали на увазі і земства.

Як бачимо, практика показала, що теоретично розроблені форми дрібного кредиту доволі слабо були пристосовані до життя, а головне не відповідали найважливішій потребі сільського населення в кредиті для придбання земельної власності. З огляду

на це Полтавське губерньське земство спроектувало в 1881 році установу для видачі безземельним і мало-земельним селянам позик на купівлю землі. Тоді ж для цієї мети воно розпочало створення капіталу імені імператора Олександра II шляхом щорічного відрахування 10000 крб. із земського бюджету [9].

Сприянням Олександрівського капіталу в купівлі землі не більше 6 десятин (з урахуванням власної) користувалися громади, товариства та окремі особи. При клопотанні про купівлю для них землі повинно бути прикладене посвідчення місцевої повітової земської управи про те, що та земля дуже для них потрібна. Земля спочатку купувалась на ім'я Полтавського губернского земства і згодом перепродавалась громадам і товариствам при сприянні селянського банку. До цього перепродажу земля знаходиться в користуванні на правах оренди. Для забезпечення в майбутньому перепродажу земством землі тим власникам, для яких вона придбана, повинна бути представлена в Губернську Управу застава, яка могла бути замінена громадськими вироками, або поручительством надійних осіб. Земля, придбана за Олександрівський капітал, передавалась господарям на правах оренди терміном не більше 10 років з тим, щоб вони виплатили затратені земством кошти плюс 5 % річних в Олександрівський капітал, а також 1/10 частину тієї витраченої земством суми, яка перевищує суму, обіцяну Селянським Банком позики за землю. Після цього через 10 років, як будуть погашені всі платежі та відсотки, земля переходила у власність селян [10].

Вперше Олександрівський капітал був використаний за призначенням в 1886 році. Тоді в Полтавській губернії продавався з публічних торгів маєток поміщика Кохановського. Його побажали придбати селяни Костянтиноградського повіту Коханівської волості, існування яких було тісно пов'язане з користуванням землею цього маєтку. Селяни звернулися за сприянням до місцевого відділення Селянського банку, але виявилось, що його статут не передбачає подібних дій і не вказує способів, за якими він міг би посприяти селянам в цьому випадку. Тоді на допомогу селянам прийшла Полтавська губерньська земська управа, яка «за капітал імператора Олександра II» придбала маєток за 50321 крб. і потім перепродала його селянам за посередництвом Селянського банку. Після підрахунку виявилось, що куплена земля коштувала селянам 53 крб. 88 коп. за десятину. Тоді як інші сільські господарі в тому ж повіті, купували землю за допомогою Селянського банку і платили за неї від 60 до 100 крб. за десятину [11].

Під час здійснення цієї операції виникли бюрократичні перепони. Окружний суд не допустив голову Полтавської земської управи А.В. Зеленського до торгів в якості уповноваженого від земства. Тоді він, за згодою управи, придбав маєток за земські кошти і перепродав його селянам. Чергові земські збори схвалили дії управи і уповноважили її триматися такого курсу в аналогічних випадках. Проте, ця постанова була опротестована Полтавським губернатором, він кваліфікував її як шкідливу і несправедливу. Справа дійшла до сенату, який підтримав дії

земства і залишив протест губернатора без наслідків [12]. З наведеного прикладу видно, що благородні справи губернського земства поліпшити становище окремих селян наражалися на опір з боку державної адміністрації.

З часу створення Олександрівського капіталу і до 1 січня 1906 року було куплено і перепродано різним товариствам і громадам більше 3000 десятин землі. Крім цього за цей же період придбано 16 маєтків в кількості 3265,5 десятин землі на суму 943723 крб. [10].

В аналогічному напрямку діяли земства в сусідніх губерніях – Чернігівській і Харківській. Останнє ще в 1870 році виробило проект статуту позичкових селянських товариств і надало їм 50000 крб. на початкові займи від 500–1500 крб. кожному. В січні 1871 року він був поданий на затвердження урядом, але Міністерство фінансів не схвалило його, тому що для кожного ошадно-позичкового товариства повинен бути представлений на затвердження з підписами засновників окремий проект статуту [8]. Отримавши таку відповідь, в квітні 1873 р. губернська управа звернулася з клопотанням до земських зборів – дозволити їм відкриття ошадно-позичкових товариств в Харківській губернії і кожного разу, коли за сприянням до неї звернуться селянські товариства, представляти в Міністерство фінансів окремий проект статуту за підписом засновників товариства з додатком умов про видачу їм позик із земських коштів. Але цього разу земські збори відмовилися від підтримки кредитних установ, переклавши цю справу на повітові земства [8].

Останні зі свого боку не виявили практично ніякої активності щодо відкриття кредитних установ. Лише Вовчанське земство турбувала проблема ошадно-позичкових товариств. В 1876 році управа запропонувала зборам доповідь, в якій пояснювалася користь від заснування подібних установ. Однак вона не справила ніякого враження на земських гласних. Отже, в Харківській губернії земські установи не приділили їм належної уваги і фактично усунулися від підтримки кредитних установ.

Більш активніше в цій справі діяло Чернігівське губернське земство. Отримавши в 1871 році циркуляр кредитної канцелярії Міністерства фінансів, губернська управа подала земським зборам ґрунтовний звіт, в якому пояснювалося економічне і виховне значення товариств для селян і пропонувала розпочати їх заснування.

Губернські земські збори погодилися з міркуваннями управи і постановили внести до кошторису 15000 крб. для утворення особливого капіталу на відкриття товариств. Сума ця згодом була збільшена більше ніж вдвічі. Найбільший розмір початкової позики був визначений в 1500 крб. на 12 років під 5 % річних [8].

У 1874 році Чернігівська губернська земська управа представила зборам доповідь про товариства, в якій вказувала на байдуже ставлення повітових земств до відкриття товариств, що є головною причиною їхнього повільного розвитку. Вона запропонувала звернутися до них з проханням прикласти всі старання до заснування товариств, а також прохала їх повідомляти більш повні і точні відомості про засновані товариства, район їхньої діяльності, умови місцевого життя і головне про види промисловості,

які розвинуті на даній території.

Було вирішено відрядити для ревізії кредитних закладів компетентну особу, яка б збрала б всі необхідні свідчення про їхню діяльність [8]. Факти, представлені посланцем земства, засвідчили, що розвитку діяльності товариств заважає складна система поручительства, а також слабка поінформованість селян щодо умов надання кредиту та його відшкодування. Було також визнано за необхідне надавати дрібним господарям не тільки короткотерміновий, але й довгостроковий кредит для купівлі худоби, сільськогосподарських знарядь. Ревізор, вказуючи на позитивний вплив діяльності ошадно-позичкових товариств, наголошував, що вони вплинули на зниження відсотку по приватним займам, які раніше коштували селянам доволі дорого – від 50 до 100 %, тоді як в цих закладах вони не перевищували 20–25 % [8].

Губернська земська управа в своєму звіті про діяльність товариств за 1875 рік вказувала, що їхні справи йдуть непогано: кількість членів збільшується і відповідно зростає пайовий капітал, позики, взяті від земства, виплачуються.

Проте було відзначено, що подібні товариства не можна вважати кращою і найбільш підходящою формою кредитних установ для народу. Вони розвиваються тільки в місцях, де короткотерміновий кредит не утруднює боржника, тобто в промисловій галузі. До того ж вони охоплюють незначну кількість населення району їхньої діяльності – від 3 до 5 % [8]. З огляду на це земська управа вважала за доцільне організувати інші більш сприятливі для землеробського населення кредитні установи, такі як товариства взаємного кредиту із земельним забезпеченням, яке б забезпечило селян довготерміновими позиками і зменшувало для них можливість ризику всім своїм майном [8].

Отже, в 70-80 рр. XIX ст. ошадно-позичкові товариства не набули великого поширення в губерніях Лівобережної України, як і в інших регіонах Російської імперії. Аналізуючи причини невдачі в цій справі, історик земства Б. Веселовський відзначав: «При заснуванні товариств земства керувалися добрими побажаннями і захопленням модою, ніж діяли в усвідомленні тих умов, які потрібні для розвитку товариств. Маючи за мету прийти на допомогу менш заможним елементам села, земства не усвідомлювали самі, в який спосіб це завдання може бути здійснено. Коли ж виявилось, що товариства йдуть на користь головним чином заможним елементам села в земських колах, що найбільш цікавилися товариствами – настає розчарування [1]».

Погоджуючись в принципі з вищевказаною думкою, слід додати, що земства, особливо повітові, доволі байдуже поставилися до цієї справи; засновуючи ошадно-позичкові товариства, вони мало зусиль прикладали щодо полегшення їхньої діяльності, ставилися до свого дітища чисто бюрократично. Їх більше цікавила не діяльність закладу, а повернення наданих в борг коштів. Селянство в свою чергу через бідність, малоосвіченість, брак організації не виявило готовності брати активну участь в створенні ошадно-позичкових товариств.

Аналізуючи діяльність земських установ в 70-

80 рр. XIX ст. в напрямку розвитку кредитних установ, слід відзначити помітну їхню активність і бажання надати населенню дешевий кредит. Але, незважаючи на ці зусилля, кредитна справа тоді не набула поширення.

Зазнавши невдачі в своїх спробах поширити дрібний кредит серед сільського населення, земства на деякий час знімають це питання з порядку денного і повертаються до нього лише в середині 90-х рр. XIX ст.

Законом від 23 серпня 1893 року земствам був відкритий кредит із Державного Банку для здійснення операцій під заставу хліба та інших продуктів землеробства. Його мета полягала в можливості надати змогу селянам не продавати хліб восени, коли він дешевий. Проте, він з-за своєї дорожечі не набув поширення і в 1899 році був скасований.

В 1895 році було видано « Положення про установи дрібного кредиту», яке надавало земствам можливість здійснювати опіку над товариствами, які відкриті при їхньому сприянні і матеріальній підтримці.

Полтавське губернське земство на зборах, що проходили в 1897 році, при обговоренні питання про його посередництво при наданні дрібних промислових позик з державного банку постановило:

1) визнати надання дрібних промислових позик справою повітових земств;

2) дозволити прийняти посередництво за повну відповідальність перед Державним банком губернського земства з видачі таких позик з банку, забезпечивши інтереси губернського земства відповідальністю перед ним повітових земств;

3) уповноважити управу клопотатися про відкриття кредиту з Державного Банку для потреб повітових земств в розмірі 200000 крб. [6].

Дана постанова стала предметом обговорення земських зборів наступних сесій: Гадяцьке, Золотоніське, Кременчуцьке, Миргородське та Прилуцьке повітові земства поставилися до цієї пропозиції негативно, причому Золотоніське земство визнало за доцільніше відкрити кредит для населення на більш прийнятних умовах із земських коштів, коли на це буде потреба. Костянтинградське земство передало це питання на розгляд комісії [6].

Збори Хорольського повітового земства схвалили заключення управи про необхідність надання позик дрібним підприємцям і уповноважили її прийняти поручительство повітового земства перед губернськими зборами. Для вироблення правил користування кредитом зборами вибрана особлива комісія.

Збори гласних інших повітових земств уповноважили свої управи на отримання кредиту до губернської управи в таких розмірах: Зінківське – 25000 крб., Лохвицьке – 10000 крб., Лубенське земство дало управі необхідні для цієї операції повноваження і дозволяло видавати одній особі не більше 100 крб. [6].

Полтавські повітові земські збори уповноважили управу на отримання під відповідальність повітового земства кредит в сумі 10000 крб. і надавати з нього позики на таких умовах:

1) кредит видається за рішенням управи селянам, жителям Полтавського повіту, які займаються землеробством або підсобними промислами і мають в ньому потребу;

2) для покриття витрат, які можуть бути проведено ці операції, земська управа стягувала з боржників крім банківських відсотків ще 2% річних з метою створення таким шляхом запасного фонду по цим операціям;

3) всі ці відсотки беруться наперед при наданні позик;

4) управа використовує всі способи для забезпечення вчасного повернення позик;

5) гранична сума позики встановлюється в розмірі 100 крб. [6].

Дрібнопромисловий посередницький кредит, організований земством для населення з коштів Державного Банку, набув певного розвитку в Полтавській губернії. Згідно даних губернської управи протягом шести років (з 1899 по 1904) повітовими земствами видано населенню позик на суму 326747 крб., з них погашено 214286 крб., і залишилось на 1 січня 1905 року за боржниками 112471 крб. [6]. Ці кредитні операції набували поширення в земствах поступово. Зокрема, в 1899 році цю справу започаткували Зінківське, Лохвицьке і Лубенське земства; в 1900 – Полтавське; в 1901 – Роменське; в 1902 – Хорольське; в 1903 – Костянтинградське; в 1904 – Кременчуцьке і Переяславське; в 1905 – Гадяцьке і Миргородське. Отже, протягом семи років 11 повітових земств намагалися зробити доступним для населення це джерело кредиту.

ВИСНОВКИ. В другій половині XIX століття були закладені основи в формуванні кредитних установ на селі. Велику роль в їх становленні відіграли земські установи, які надавали фінансову допомогу, визначали політику, спрямовану на підтримку в першу чергу дрібного сільськогосподарського виробника. Вони прагнули зробити позики для них доступними і таким чином створити конкуренцію місцевим лихварям, які брали з селян великі проценти.

В перші десятиліття своєї діяльності земствам не вдавалося реалізувати намічені плани. На перешкоді стояли неосвіченість і недовіра селян до будь-якої влади, відсутність досвіду у земських діячів, упереджене ставлення урядових чиновників до виборних органів місцевого самоврядування.

Однак, незважаючи на це, в 90-х роках XIX століття розпочався новий етап в діяльності кредитних установ на селі, їхній розквіт настав в роки століпінської аграрної реформи. Він був би неможливий без важкої, майже півстолітньої, праці земських установ.

На нашу думку, цей досвід потребує ґрунтовного вивчення. Сьогоднішні районні і обласні ради можуть взяти чимало корисного від своїх попередників, що працювали на ниві місцевого самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовский Б. История земства: [в 4 т.]. – СПб, 1909–1911. Т. 2. – 1909. – 703 с.
2. Корнийчук Л. Экономические вопросы в деятельности земств // Экономика Украины. – 1995. – № 1. – С. 58–64.
3. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917): дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: 08.01.04. – Полтава, 1999. – 205 с.
4. Абрамов В. Земский бюджет // Банковские услуги. – 1996. – № 3–4. – С. 30–33.

5. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трёхлетий (с 1865–1882). [вып.1.] – Полтава, 1886. – 1685с+XXV.

6. Падалка Л. Главные экономические мероприятия Полтавского земства в 1898–1899 гг. в связи с экономической деятельностью за всё время существования // Статистический ежегодник Полтавского губернского земства. Год 5-й. – Полтава, 1901. – С. 11–78.

7. Двадцать пять лет деятельности земства в Полтавской губернии с 1866 по 1892 год. Краткий очерк: [сост. С.Н. Велецкий]. (Издание Полтавского сельскохозяйственного общества). – Полтава, 1894. – 246 с.

8. Соколовский П.А. Деятельность земств по устройству ссудо-сберегательных товариществ / П.А. Соколовский. – СПб.: Типография В.Ф. Кир-

шбаума, 1890. – VII + 335 с.+16 с.

9. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за вторые четыре трёхлетия (с 1883 по 1894 г. включительно). – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1901. – 1239 с.

10. Полтавский земский календарь на 1908 год. Издание Полтавского губернского земства. – Полтава: Типо-литография И.А. Дохмана, 1907. – год 1-й. – 136 с.

11. Полтавское губернское земство в деле расширения крестьянского землевладения // Юридический вестник. – 1887. – №3. – С. 579–583.

12. Абрамов Я. Что сделало земство и что оно делает (Обзор деятельности русского земства). – СПб, 1889. – 288 с.

THE ROLE OF ZEMSTVOS IN FORMATION AND DEVELOPMENT OF LOAN INSTITUTION IN THE PERIOD OF MARKET REFORMS (ACCORDING TO MATERIALS OF POLTAVA, KHARKIV, CHERNIHIV PROVINCES)

L. Krot

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine, E-mail: vikolo07@mail.ru.

The article deals with the activity of zemstvo in the Left-bank Ukraine in order to establish loan institutions in the rural areas. The resolutions and decisions of local self-government bodies aimed at the development of loan institutions have been studied. The dynamics of changes of number of institutions in the county (district) of Poltava, Kharkiv and Chernihiv provinces has been analyzed. The comparative analysis of the activities of district and provincial zemstvos as for financial institutions organizing has been performed. The reasons of their failures in the first decade of their activities have been stated. It has been proved The positive influence of local self-government bodies on the loan business development has been proved by the author. Significant role and success of Poltava province's zemstvo in economic development of the region is emphasized in the article.

Key words: zemstvo, loan, county, county governor, board.

REFERENCES

1. Veselovskiy B. *Istoriya zamstva* [The history of zemsto]: in 4 vol. – SPb, 1909-1911. V.2. – 1909. – 703 p. [in Russian]

2. Korniychuk L. Economic problems of zemstvo activity // *Ekonomika Ukrainy*. – 1995. – № 1. – PP. 58–64. [in Russian]

3. Krasnikova O.M. *Finansy ta kredit z silskomu gospodarstvi Livoberezhnoi Ukrainy epokhy vilnogo pidpryemnytstva (1861–1917)* [Finances and credit in the agriculture of Livoberezhna Ukraine in the period of free entrepreneurship (1861–1917)]: Thesis Cand.Sc., economics. – Poltava, 1999. – 205 p. [in Ukrainian]

4. Abramov V. Zemskiy budget // *Bankovskie uslugi*. – 1996. – PP. 30–33. [in Russian]

5. *Sistematicheskii svod postanovlenii I rasporyazhenii Poltavskogo gubernskogo zemstva za pervye shest trekhletii (1865–1882)*. [Systematic code of resolutions and instructions of Poltava province zemstvo for the period of the first six three years (from 1865–1882)]. [issue 1] – Poltava, 1886. – 1865 p. + XXV. [in Russian]

6. Padalka L. The main economic measures of Poltava zemstvo in 1898-1899 years in the connection to its economic activity for all periods of its existence // *Statistical yearbook of Poltava province zemstvo. 5th year*. – Poltava, 1901. – PP. 11–78. [in Russian]

7. *Dvadsat piat let deyatelnosti zamstva v Poltavskoi gubernii s 1866 po 1892 god. Kratkii ocherk* [Twenty five years of zemstvo activity in Poltava prov-

ince from 1866 till 1892. Brief profile]: / Ed. by S.N. Veseletskiy. – Poltava: Publishing house of Poltava agricultural society, 1894. – 246 p. [in Russian]

8. *Deyatelnost zemstv po ustroistvu ssudosberigatelnykh tovarishestv* [The activity of zemstvo in arranging of loan societies] / P.A. Sokolovskiy. – SPb: V.F. Kirshbaum Publishing house, 1890. – VII + 335 p. + 16 p. [in Russian]

9. *Sistematicheskii svod postanovlenii I rasporyazhenii Poltavskogo gubernskogo zemstva za vtorye chetyre trekhletiya (1883–1894)* [Systematic code of resolutions and instructions of Poltava province zemstvo for the period of the second four three years (from 1883 – 1894 inclusive)]. – Poltava: L. Frishberg Publishing and lithographic printing house, 1901. – 1239 p. [in Russian]

10. *Poltavskii zemskii calendar na 1908 god* [Poltava zemstvo calendar 1908]. Edition of Poltava province zemstvo. – Poltava: I.A. Dohman Publishing and lithographic printing house, 1907. – 1st year. – 136 p. [in Russian]

11. Poltava province zemstvo concerning the peasant land ownership / *Yuridicheskii vestnik*. – 1887. – No. 3. – PP. 579–583. [in Russian]

12. Abramov Y. *Chto sdelslo zemstvo i chto ono delaet* [What zemstvo did and what is doing] (Review of Russian zemstvo activity). – SPb., 1889. – 288 p. [in Russian]

Стаття надійшла 04.02.2013.